

ӘОЖ 323 (574)

Д.Е. Ақболат*, А.Т. Мухитденова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: akbolat.dinara@inbox.ru

Қазақстан Республикасы тіл саясаты аясында латындандыру мәселесі

Қазіргі Қазақстан Республикасының мемлекеттік тіл саясатының негізгі даму жолдары айқындалып, қалыптасқан мәселелері мен қайшылықтарына талдау жүргізілді. Сондай-ақ, қазақ әліпбиін латын қарпіне көшіру туралы «Қазақстан-2050» стратегиялық жоспарда мақсат етілген міндеттемеге сәйкес түркі тілдес мемлекеттердің тәжірибелері қарастырылды. Мақала үш бөлімнен тұрады: тарихи және құқықтық шолу; түркі тілдес Өзбекстан, Әзірбайжан және Түркия мемлекеттерінің латындандыру аясында жүргізген тәжірибесінің тиімділігі мен нәтижелігіне тоқталу; Қазақстанда латын қарпін қолдану перспективалары.

Түйін сөздер: тіл саясаты, латындандыру, ассимиляция, консолидация.

D.E. Akbolat, A.T. Muihitdenova

Romanization problems within the language policy of the Republic of Kazakhstan

The article develops the political aspects of the language policy, which meets demands of the multiethnic population of the country, and takes account of the language, demographic and political situation in the Republic of Kazakhstan. The work analyses the establishment of Kazakh as the state language, and substantiates the advantages of the strategy of state policy in terms of preserving and functional developing of the languages during the transitional period, and explores the priority directions of the language development in the context of changing the script to Latin alphabet.

Key words: language politics, latinizing, assimilation, consolidation.

Д.Е. Ақболат, А.Т. Мухитденова

Проблемы латинизации в рамках языковой политики Республики Казахстан

В статье раскрыты политические аспекты языковой политики, отвечающей потребностям полиэтничного населения страны и учитывающей особенности языковой, демографической и политической ситуации в Республике Казахстан. Проведен анализ становления статуса казахского языка как государственного, обоснованы преимущества стратегии государственной политики в области сохранения и функционального развития языков в переходный период, выявлены приоритетные направления языкового развития в контексте латинизации казахского языка.

Ключевые слова: языковая политика, латинизация, ассимиляция, консолидация.

Қазіргі таңда кирилл әліпбиін латынға ауыстыру мәселесі ортаға тартылудан бері мемлекеттік-әкімшілік органдары мен қоғам институттары арасында түрлі көзқарастар мен пайымдауларға толығуда. Сол сияқты, түркі

тілдес халықтарының басым көпшілігі латын кәріпбиі саласында айтарлықтай қадамдар жасап, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатында сәтті жүзеге асыруда. Қазақстанның Президенті Н.Ә. Назарбаев айтып кеткендей дүниежүзі

елдерінің 80%-ы латын қарпін қолданады. Ол өзгеде мемлекеттермен қарым-қатынас жасау үшін де маңызды. Соған сәйкес латынға көшу мәселесі Қазақстанның 2050 жылғы жаңа стратегиялық жоспарына қосылған.

Жалпы Қазақстан халқы өткен жүзжыллықтың 30-жылдарында Кеңес Одағы құрамында болған басқа да халықтармен қатар он жылдай латын қарпін қолданғаны баршаға аян.

КСРО дәуіріндегі Қазақстанның тілдік жағдайы. Қазан төңкерісінен кейін КСРО үкіметі тіл саясаты аясында жүргізген тілдік реформалар нәтижесінде қазақ тілі мен өзге де түркі тілдес ұлттардың тілдері дағдарысқа ұшырады, яғни ұлттық мәдениет элементтері күйреп, оның орнын орыстанған, кеңестік жасанды мәдениет элементтері басты.

Араб әліпбиінен латынға көшу саясаты ХХ ғасырдың 20-39 жылдарында. ХХ ғасырдың бірінші жартысында латын әліпбиіне көшу мәселесі тек, ағартушы-реформаторлардың жеке инициативалары аясында ғана талқыланып, ортаға салынған. Пікірталас үш негізгі сауал төңірегінде өтті, яғни:

1) араб әліпбиін сақтап қалу;

2) түркі тілдес елдердің мәдени стиліне лайықты, араб әліпбиіне реформа жасау (А.Байтұрсынов, А. Шарафов);

3) араб әліпбиінен бас тартып, латын әліпбиіне көшу (А.В. Луначарский және В.И. Ленин).

Тарих көрсетіп отырғандай үшінші мәселе негізге алынып, 1922 жылдың желтоқсан айында ұлттардың Халық комиссариатымен араб әліпбиіне көшуге байланысты комиссия құру жобасы қабылданды.

30-жылдардың ортасында «Біртұтас орыс ұлты» идеологиясы негізінде жаңа ұлттық тіл саясаты қадамын басты. «КСРО халықтарының мәдени деңгейінің өсуіне байланысты, латын тілі тілдердің даму қажеттілігін қанағаттандыра алмады, яғни «Ұлы орыс халықтарының» жұмылуын қамтамасыз ете алмады» деген сылтаумен, латын қарпінен кириллицаға көшу реформасы басталды.

1936 жылы КСРО халқын кириллицаға көшіруде жаңа науқан басталып 1940 жылы аяқталды [1].

Тәуелсіз Қазақстан Республикасындағы қалыптасқан тілдік жағдайы. 1989-2001 жж. Мемлекеттік тіл саясатының негізгі саяси-құқықтық заңнамалары қалыптасты, яғни 1995 жылы Республика Конституциясында мемле-

кеттік тіл дәрежесі қайта бекітіліп, 1996 жылы шыққан «Тілдер туралы тұжырымдамада» мемлекеттік тілдің беделі мен қағидалары көрсетіліп, 1997 жылы мемлекеттік тілдің құқықтық мәртебесі «Тілдер туралы» Заңда ресми түрде айқындалады.

Мұнда Қазақстан Республикасының Үкіметі тарапынан жүргізілетін мемлекеттік тіл саясаты аясында бірнеше мақсаттарды көздейді:

– Этносаралық теңдікті, территориялық тұтастықты сақтау.

– Ресей Федерациясымен дипломатиялық қатынасты қолдау.

– Ұлтаралық қақтығыстың алдын алу.

Жалпы мемлекеттік тіл мәселесі айтарлықтай өзекті мәселеге айналғанымен, халық арасында орыс тілі айқын түрде басымдыққа ие болды. Мысалы 1994 жылғы мектепке дейінгі мекемелер мен жоғары оқу орындардағы статистикалық мәліметтерді келтіретін болсақ:

– Республика мектептерінде қазақ тілінде оқитын 806,1 мың оқушы болды, яғни бұл жалпы санның төрттен бірін ғана құрады;

– 1033,9 мың оқушы орыс тілінде білім алды;

– 83 мектепте өзге ұлт өкілдерінің тілінде білім берілді.

Сол сияқты бұқаралық ақпараттар құралдары мен басылымдар, Қазақстан мемлекетінде 1044 саны жиі басылымдардың;

– 262-сі таза қазақша;

– 396-сы орыс тілінде;

– 357-сі қазақ пен орыс тілдерінде;

– 29-ы өзге тілдерінде.

Радио және телеарна кәсіподақтарында 238-і тіркелген, соның ішінде:

– 2 қазақ тілінде;

– 9 орыс тілінде;

– 171 қазақ, орыс тілдерінде;

– 56 өзге тілдерінде әрекет етеді [2].

Түйін:

1. Мемлекеттік тілді дамытуда саяси-бюрократиялық, психологиялық, қаржылық, ұйымдастырушылық сияқты факторлардың болуы.

2. Саяси-әлеуметтік қатынаста тілге деген сұраныстың жоқтығы.

3. Демографиялық аспект (ресми мәліметтерге сүйенетін болсақ 90-жылдары Қазақстанда төл ұлтының пайыздық көрсеткіші шамамен 41%).

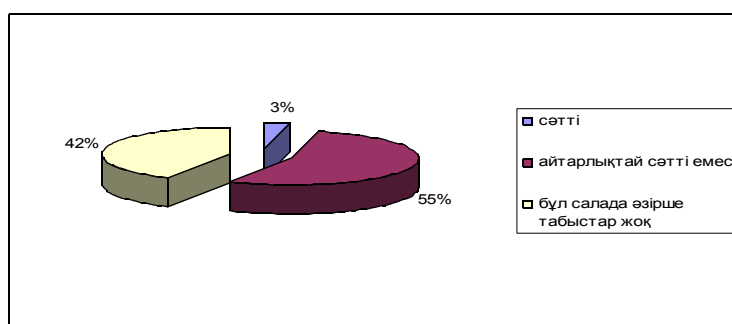
2001-2010 ж.ж. Қазақстан өз алдына ұлттық құндылықтарды дамыту мен жаһандану заманында бәсекелестікке төтеп беруді мақсат етуді

алдына қояды. Тілдерді дамытуға байланысты байланысты түрлі бағдарламалар, қаулылар және іс-шаралар бекітілді. Яғни, «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына арнаған Президенттің Жолдауы негізінде жаңа «Үш тұғырлы тіл саясаты» атты мәдени жоба жарияланды, «Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» бекітілді, оны жүзеге асыруда арнайы 2008 жылдың қыркүйек айында «Мемлекеттік тілді дамытудың Президенттік қоры» құрылды. Президенттік қордың негізгі ерекшелігі қазақ тілінің мәселесін орыс тілінде насихаттауында. Б. Әбдіғалиев бойынша, бүгінгі қазақ тілінің – мемлекеттік тілдің мәселесі қазақ тілділер ортасындағы пікірталастан ары аспайды, сол үшін біз оны орыс тілінде де насихаттауымыз жөн [3].

Бұл бағдарламалар мен қаулыларға негізделі Қазақстандағы тіл саясаты *плюрализмге* негізделі отырып жүзеге асырылып жатқанын көреміз.

2001-2010 жылдары қоғамда мемлекеттік тілдің қалыптасқан саяси ахуалын объективті тұрғыдан анықтау мақсатымен біз эксперттердің көзқарастарына жүгінуді жөн көрдік [4]. Яғни, «Сіздің пікіріңізше, қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының мемлекеттік тіл саясаты сәтті жүзеге асырылуда ма?» деген сауалға (1-суретті қараңыз) мемлекеттік тіл саясатының мүшкіл жағдайда екенін көрсетіп, оны төмендегідей сипаттармен көрсетті:

- мемлекеттік тілді дамытуда көпшіліктің қызығушылықтары жоқ;
- жүзеге асырудағы арнайы әдіснаманың толыққанды қалыптастырылмауы;

1-сурет – Мемлекеттік тіл саласындағы саясаттың сәтті жүзеге асырылуы туралы сауал бойынша эксперттердің пікірі

- дамытуда мемлекеттік қолдау жоқ және мұны ең біріншіден мемлекет ойлауы тиіс;
- мемлекеттік тілді жарнамалайтын шынайы насихаттың жоқтығы.

Эксперттердің 3%-ы ғана мемлекеттік тіл саласындағы саясаттың сәтті жүзеге асырылуын айтты. Олардың айтуы бойынша, Қазақстан Республикасында қалыптасқан тіл жағдайы арнайы кезеңдермен жүзеге асырылуда.

Тағы сол сияқты эксперттердің пайымдауынша, мемлекеттік тілдің толыққанды қалыптасуына (56%) басты себептерінің бірі – элитаның саяси еркіндігінде, 35%-ы білім жүйесінің әдіснамасымен байланыстырса, 1/3 бөлігі Қазақстандықтардың азаматтық пен тілдік байланыс тұтастығының әлсіздігінде, бәсекелестіктің төмендігінде және тіл мәселесі саясат шеңберінде деп мәлімдеді (1-кестені қараңыз).

1-кесте – «Сіздің пікіріңізше, қазақ тілінің толыққанды мемлекеттік тіл ретінде қалыптасуына қандай кедергілер бар?» атты сауалға жауап

		%
1	Білім жүйесі	35%
2	ел элитасының саяси еркіндігі	56%
3	басқасы	9%

Демек, толыққанды мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінің қалыптасу себептерінің негізі көптеген басшылар мен мемлекеттік қызметкерлер анық бір қалыптасып қалған дағдыдан арылмауында.

Сол сияқты «Стратегия» СӨЗО-ның зерттеуіне сүйенетін болсақ, мемлекеттік шенеуніктердің – 7%-ы өз қызметтерінде мемлекеттік тілді қолданады [5].

Қоғам өз бетінше мемлекеттік тілді қолданысына енгізе алмайды. Тарихтан белгілі, тілге, тілдік ортаға ең бірінші әсер ететіндер сол кездегі әскери адамдар, не басқыншы топ болып саналады. Бір елді жаулап, отарлағанда, отарланушы жұрт сол басқыншы әскерлердің тілін қалайда меңгеруге ұмтылғаны анық. Бұл белгілі бір деңгейде тілдік ортаға әсер еткен.

2011 жылдан бастап, қазіргі уақыт. 2010 жылдың қыркүйек айында тілдердің дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған келесі бір мемлекеттік бағдарлама қабылданды, бағдарламаның басты мақсаты мемлекеттік тілді барынша дамыту. Ресми тұлғалардың айтуы бойынша, бағдарламаны жүзеге асыру барысында қазақ тілін меңгерушілер саны 95%-ға жетеді.

Қазіргі таңда мемлекеттік тіл аясында келесідей жаңаша ахуалдардың пайда болғанын көреміз:

1. Әлеуметтік желілер арқылы белсенді түрде қазақ тілін мазмұнды насихаттау және қарым-қатынас аясын нығайту процесінің жоғары болуы (twitter, facebook және т.с.с.);

2. Қазақ әліпбиін кириллица қарпінен латынға көшіру мәселесі.

Қазақ әліпбиін кириллица қарпінен латынға көшіру мәселесі

Латын әліпбиіне көшу туралы мәселе тәуелсіздік алған жылдардан бермен қарай көтеріліп келеді. 2006 жылы Президент Н.Ә. Назарбаев XII Қазақстан халқы Ассамблеясында қазақ тілінің латын әліпбиіне көшуі туралы сауалға қайта оралуымыз қажет және де арнайы мамандар жарты жыл аралығында аталмыш бағыттағы мәселені қарастырып, шынайы ұсыныстарымен шығу қажеттігін айтып кеткен болатын [4, 53-б.].

2012 жылдың 14 желтоқсан айында Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауында Қазақстанның болашақ даму стратегиясы айқындалды, соның ішінде қазақ тілінің латын әліпбиіне көшетіні туралы қорытынды пікір айтылды.

Жалпы, латын әліпбиіне Түркия 1928 жылы көшкен. Кеңес Одағы құлдырағаннан кейін Әзірбайжан, Өзбекстан Республикалары латын қарпіне ауысты. Соған байланысты сол елдердің тәжірибесін қарастырған жөн.

Өзбекстан. 1928 жылға дейін өзбек тілі араб әліпбиін қолданған, шамамен 1928 және 1940

жылдары жазулары латын әліпбиі негізінде болды, кейіннен 1940-1992 жж. кириллица қолданылды. 1993 жылы өзбек тілі қайта латын тіліне көшіп, қазіргі таңға дейін аталмыш қаріпті қолдануда [6].

Өзбек латын қарпінің ерекшелігі – арнайы символдар мен диакритикалық белгілердің жоқтығы (тек апострофтар ғана бар). Классикалық латын кириллицамен салыстырғанда 7 әріпке кем, сондықтан арнайы белгілер мен символдардың жоқ болу есесінен кейбір әріптерді екі еселеуге тура келді. Нәтижесінде апострофпен қосқанда 29 әріптен тұратын өзбек латын әліпбиі құрылды.

Латындандыру аясында қалыптасқан тілдік жағдай. 1989 жылы 21 қазанда «Өзбекстан Республикасының мемлекеттік тіл туралы» заңы қабылданып, өзбек тіліне мемлекеттік мәртебе берілді [7].

1993 жылы 2 қыркүйекте Өзбекстан Республикасы «Латын графикасы негізіндегі өзбек әліпбиін енгізу туралы» Заң қабылданды.

1994 жылдың 16 маусымында осы заңды жүзеге асырушы мемлекеттік бағдарлама бекітіліп, осы бағдарлама негізінде орта және жоғары білім беретін мекемелерде өзбек тілі мен әдебиетінің оқулықтарын, өзбек тілінің сөздіктерін жасау жоспарланды.

1995 жылы өзбек латын әліпбиі модернизацияланды, мұнда бастысы ретінде ызың дауысты әріптерінің жазылуын ағылшын тілінің жазылу стиліне өзгертуі еді. Өзбекстан Республикасы мәжілісінің 1995 жылы 21 желтоқсанда қабылдаған «Мемлекеттік тіл туралы Өзбекстан Республикасының заңын жүзеге асыру тәртібіне қатысты» жарлығы бойынша Өзбекстан Республикасының латын жазуына көшуінің соңғы кезеңі болып 2005 жылдың 1 қыркүйегінде қабылданды [8].

2002 жылы латындандыру процесін 2005 жылға өзгертеді, бұл саясаттың жүзеге аспауының нәтижесінде аталмыш саясатты тағы бес жылға созады, 2010 жылы комиссия латынға толыққанды көшу процесін қайта қарастырып, қайта кейінге қалдырған болатын.

Латындандыру саясаты негізінде:

– ЖОО мен колледждерде, сол сияқты орта білім беру ордаларында орыс тілді білім беретін сағаттардың саны күрт қысқартылды.

– Орыс тілді БАҚ ретротрансляциясы минимум деңгейіне көшірілді.

– Орыс тілінде шығарылатын баспа кітаптарының саны да қысқартылып, орыс тіліне деген тұтынушылық қажеттілігі төмендей бастады.

1993-2007 жж. аралығында келесідей іс-шаралар жүзеге асырылды [9]:

– орта білім беретін мектептің бірінші сыныбы мен басқа сыныптары латын графикасында білім алды;

– осы жылдар ішінде мемлекеттік ісқағаздарының бір бөлігі жаңа қаріпке көшірілді;

– барлық мемлекеттік мекемелер атаулары мен маңдайшалардағы жазу латын әрпіне көшірілді;

– ресми БАҚ латын әліпбиіне көшірілді (жекеменшік мекемелердегі ісқағаздар толық көшкен жоқ);

– Өзбекстанда шамамен 400 мың адам сөйлейтін қарақалпақ тілін де латын әліпбиіне аударды.

Түйін. Өзбекстан қоғамы латындандыру реформасы нәтижесінде күрделі жағдайға тап болды, себебі қоғам кириллица қарпімен домендік сипатқа ие екі кеңістікте өмір сүріп жатыр (латын және кириллица). 1993 жылы құрылған заң нормаларына сәйкес үкімет тарапынан қоғамға деген белгілі бір талаптар да қойылмайды және сол құқықтық-нормаларды үкіметте жүзеге асыруға әзірше мүдделі емес. Себебі:

– Өзбек және Түркия арасындағы қарым-қатынастар суып, 2006 жылы Анталияда өткен түріктілдес мемлекеттердің саммитіне Өзбекстан қатыспады. Соған қарағанда Түркияның Өзбекстанға деген әсері жоқ, не екі мемлекетке де екі жақтық серіктестікті нығайтуға мүдделі емес.

– Еуропа мен АҚШ елдерімен қарым-қатынастың нашарлауы да латын қарпіне әсерін тигізді.

Әзірбайжан. Қалыптасқан тілдік жағдайы. Кеңес Одағы дәуірінде Әзірбайжан Республикасы өзге кеңестік республикалар сияқты идеологиялық талаптар мен қоғамдық-саяси жағдай күшіне тәуелді болған, әдеттегідей саяси-әлеуметтік қарым-қатынастарда орыс тілі домендік сипатта еді.

1991 жылы 25 желтоқсанда Әзірбайжан Республикасының Президенті А. Муталибов «Латын графикасы негізіндегі әзірбайжан әліпбиін қалпына келтіру туралы» заңға қол қояды. Бұл заң бойынша Әзірбайжанда 1940 жылға дейін қолданылған 32 әріптен тұратын латын графикасындағы әліпби азын-аулақ өзгерістермен қалпына келтірілу ұйғарылды [9, 16]. Алайда,

саяси-әлеуметтік және экономикалық қиындықтарға байланысты латын мәселесі кейінге қалдырылады.

2001 жылы Әзірбайжан латын әліпбиіне көшті. 1925 жылдарға дейін Әзірбайжанда ресми әліпби рөлін араб тілі атқарды. 1926-1939 жж. латын әліпбиін қолданса, 1940-2001 жж. – кириллица және 2001 жылдары латын әліпбиіне қайта көшірілді.

Әзірбайжанның экс білім министр қызметін атқарған Дирутдина Джалиловтің айтуынша латындандыру процесі арнайы кезеңдендіру саясаты аясында жүзеге асырылды:

1. Білім ордаларындағы оқу құралдары аударылды.

2. Мерзімді баспа орындары, яғни, газет-журналдар латынға көшті.

3. Көше жарнамалары мен жол көрсеткіштері аударылды.

Шамамен 5-6 жылдың ішінде барлық ісқағаздары кезеңімен жаңа қаріпке көшірілді. Латындандыру саясаты Ұлыбритания мен Түркия көмегімен жүзеге асырылды.

Әзірбайжан Республикасының Президенті Г. Алиевтің бұйрығы бойынша «Әзірбайжан тілі және Әзірбайжан әліпбиінің Күнін құру жайлы» 9 тамыз 2001 жылдан бастап мейрам ретінде елде әр тамыз айының 1-де тойланады.

– «Мемлекеттік тіл» туралы заңға сәйкес, Әзірбайжанның бүкіл алаңдары мен көше аттары тек латын қарпі бойынша және әзірбайжан тілінде жазылды.

Әзірбайжан тілін меңгермеген азамат жұмысқа орналаса алмайды, себебі басым көпшілік мекемелер мен кәсіпорындардағы ісқағаздар мемлекеттік тілде [10].

– Жергілікті халық екінші шет тілі ретінде түрік тілін оқуды қажет етуде. Себебі, көрші орналасқан Түркия мемлекеті экономикалық тұрғыдан жергілікті халыққа тартымды.

Түйін:

– Әзірбайжан Республикасында әліпбиді латын тіліне көшіру процесі саясиленбады, негізінде саяси стратегиялық идеология жатқанның өзінде, билік те, оппозиция да, қоғамда латынға көшуді қолдап, белгілі бір компромисте болды, мәселені жұмылып шешуге ұмтылды.

– Латындандыру саясатындағы негізгі бағыт-бағдар Түркия еліне негізделі отырып атқарылды. Себебі, Әзірбайжан тілінің дыбыстық жүйесіне негізделген латын графикасындағы

жазу Түркия әліпбиімен ұқсас болып келеді және саяси стратегиялық серіктестік байланыстары жоғары.

Түркия. Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін қалыптасқан әлемдік тәртіпте мемлекеттің позициясын сақтап қалу үшін, саяси жүйені тек модернизациялау процесі жеткіліксіз болды. Соған байланысты мемлекеттің қоғамдық және мәдени құрылымдары түбегейлі өзгерістерді қажет етті. Мұстафа Ататүрікпен жүргізілген реформалардың бірі – тіл қарпі аясында еді.

Тілді реформалаудың мақсаты:

– Латын қарпін енгізу арқылы араб мәдениетінен арылып, Еуропаның өмір сүру мәдениеті мен өркениетіне интеграциялануы. Сол сияқты батыс елдерімен саяси-экономикалық байланыстарды нығайту.

– КСРО-ның құрамындағы болған түркі тілдес тілдерді түгелдей латын қарпіне көшіре бастаған халықтармен саяси стратегиялық қатынастарын нығайту.

– Президенттік-парламенттік мемлекеттік басқару құрылымы негізінде, зайырлы демократиялық мемлекет қалыптастыру.

– Осман империясында төрт тіл ресми қолданысқа ие болған [4, 75-б.]:

1. Араб тілі – діннің, діни ғылым мен білімнің тілі.

2. «Османдық» (араб тілі негізінде) – ресми және әдебиет тілі.

3. Парсы тілі – мәдениет, өнер, әдебиет және ағартушылықтың тілі.

4. Түрік тілі – қатынас тілі, халықтың тілі, сол сияқты жазуы жоқ.

Осы жерде, түрік халқын түрік тілі негізінде бүкіл халықты жұмылдыру, қуатты мемлекет құру.

1928 жылы түрік тілінің реформасы туралы парламент заң қабылдап, 1929 жылы латын әліпбиіне көшу саясатын бастады. 1929 жылдың 1 маусымына дейін ғана қатар қолданылып келген араб графикасына ісқағаздар жүргізуде мүлдем тыйым салынды.

Латындандырылған түрік тілінің ерекшелігі – фонетикалық қағиданы ұстану, яғни сөздер естілуіне байланысты жазылуы.

Түйін

– Мұстафа Ататүрікпен жүргізілген тіл аясындағы реформа тарих көрсетіп отырғандай, жүйелі және әкімшілік ұйымдастырушылық сипатпен ерекшеленеді. Сол сияқты сол заман жүйесіне сай саяси әкімшілік күш қолдану әді-

сі жоғары деңгейде сипатталады. Яғни, әр түрік латын әліпбиін оқып білуі міндетті еді, заң тәртібін бұзғандар не сақтамағандар қатаң жазаға тартылған.

– Латындандыру саясаты аясында түркітілдес мұсылман бірлігінің ыдырауына себеп болды.

Түркітілдес елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, мемлекеттік тіл саясатына да латын әліпбиіне көшу арқылы Қазақстан мемлекеті келесі қағидаларды ұстану керек:

– Қазақстанда этносаралық қатынастар тілі – орыс тілі, соған байланысты қазақ әліпбиін латынға көшіру процесі жеңіл болмасы анық, бірақ Әзірбайжан мен Түркия тәжірибесі көрсеткендей саяси билік, оппозиция және қоғамның жұмылып жұмысты атқаруы бұл салада өз жемісін береді. Сол сияқты, шет мемлекеттердегі қазақ этносы мен өзге де ұлт өкілдеріне латын әліпбиі арқылы мемлекеттік тілді үйрену тиімділігі артатындығы анық деуге болады.

– Саяси стратегиялық перспектива тұрғысынан латын әліпбиіне көшу арқылы Америка, Еуропа және түркітілдес халықтарымен ақпараттық кеңістік саласы арқылы интеграциялануға өз септігін тигізеді.

– Сол сияқты, латын әліпбиіне көшу барысында, Қазақстан 1993 жылы Түркия мемлекетінің бастамасымен жалпы түркі елдеріне ортақ әліпбиін негізге алмай, классикалық латын-ағылшын графикасындағы таңбалардың негізінде қазақ алфавитінің нұсқасын мемлекет үшін тиімдірек. Оны Әзірбайжан, Өзбекстан, Түркіменстан елдерінің тәжірибелерінен көреміз. Бастапқыда Әзірбайжан, Өзбекстан, Түркіменстан үшеу де ортақ алфавитті қолданысқа енгізді. Жоғарыда көрсетіп кеткеніміздей, бұл мемлекеттерде оқулықтар, ғылыми кітаптар, бұқаралық ақпарат құралдары латын графикасына дайын емес еді. Елдегі ғылыми базасының 80-90 пайызы орыс тілінде болды. Сондықтан, алғаш болып Әзірбайжан елі ортақ латын графикасын қолдана бастағанда, оның ақпараттық кеңістігіне Түркияның газет-журналдары мен әртүрлі әдебиеттері еркін кіріп, жаулай бастады. КСРО құрамынан әрең дегенде шыққан Әзірбайжан үшін бұл күтпеген соққы болды. Екінші бір елге ақпараттық тәуелділікке түсудің қаупін көргендіктен ортақ алфавиттен бас тартып, жеке әліпби жасайды. Түркіменстан да осы кепті киіп, артынша бас тартты. Өзбекстандағы жағдай одан да қиынырақ болды. Мектепте биоло-

гия, химия, география сынды пәндерге арналған латын тіліндегі оқулық жоқ болғандықтан, ғалымдары түркияның оқулықтарын қолдануды ұсынды. Бұның да соңы келесі бір елге ақпараттық мұқтаждыққа немесе тәуелдікке алып келіп еді. 1995 жылы Өзбекстан үкіметі де ол алфавиттен бас тартып, жеке әліпби жасауға көшкен. Қазіргі кезде ақпарат кеңістігі ортақ қоғамда ортақ әліпби жасаудың астарында «тәуелділік саясаты» жатқаны анық. Сондықтан, қазақ тілінің дуыстық стилі негізде құрылған латын-ағылшын графикасы қазақ қоғамы үшін тиімді.

– Әлеуметтік-экономикалық тұрғысынан мүмкін болатын мәселелер: бұл процесс қомақты қаржыны қажет етеді және үлкен жастағылар латынды, ал жастар кириллицаны түсінбей, екі ұрпақ арасы алшақтанып кетуі ықтимал. Мұның

алдын алу үшін шамамен 5 жылда сатылап нақты көшіп болудың мемлекеттік жоспары жасалынып, оның орындалуын байсалды қадағалауды қажет етіп отыр.

Қазіргі уақытта латын әрпін қолдану, ең біріншіден, заман талабы болып отыр. Сондықтан да заманауи технологияларға тәуелді екенімізді мойындап, кез келген жаңа дүниелермен санасуымыз керек. Сол сияқты тәуелсіздікті сипаттаушы факторлардың бірі болып табылатын қазақ тілінің мәртебесін биік етіп, ұлт алдындағы ұлы мақсат болып табылатын тіл мәселесін шешу біздің басты міндетіміз. Себебі, жаһандану барысында тек бәсекеге қабілетті және тұғыры мығым тілдер ғана сақталмақ, ал мемлекеттік тіл осындай биіктен көріну үшін төл әліпбиімізді туындатуымыз керек.

Әдебиеттер

1. Қайдар Ә. Мемлекеттік тіл және оған байланысты мәселелер туралы ой-толғау // Социалистік Қазақстан. – 1989. – 3 тамыз.
2. Абдығалиев Б. Языковая политика Республики Казахстан // Саясат. – 1996. – №5. – С. 31-32.
3. Әбдығали Б. Мемлекеттік тілді дамыту қорын қазақ ұлтын дамыту қоры деп білемін // Айқын. – 2009. – 20 қаңтар
4. Ақболат Д.Е. Мемлекеттік тілді дамыту саласындағы ҚР саясаты. к.дисс. Қазақстан Республикасы. – Алматы. – 2009. – 132-б.
5. Қазақстан: қоғам мен мемлекеттің дамуы туралы жылдық есеп 2010 жыл // – Алматы, 2010. – 38-б.
6. Аналитический центр «Разумные решения» Латинизация алфавита. Узбекский опыт // <http://analitika.org/uzbekistan/uz-politics/606-20070519043222328.html>
7. Закон Республики Узбекистан О государственном языке Республики Узбекистан. – Ташкент, 1989.
8. Космарский А.А. Смыслы латинизации в Узбекистане (конец XX – начало XXI века) // Вестн. Евразии. – М., 2003. – №3(20). – С. 62-85.
9. Латын әліпбиіне көшу Түркия, Әзірбайжан, Өзбекстан елдерінде қалай жүргізілді? \ \ <http://www.abai.kz/content/latyn-elipbiine-koshu-t-rkiya-ezirbaizhan-ozbekstan-elderinde-kalai-zh-rgizildi>
10. Русские в Азербайджане: без проблем, но с языком \ \ http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_6265000/6265714.stm

References

1. Kaidar A. Memleketтик ti l zhane ogan bajlanisti maseler turali oi-tolgay // Sozialistik Kasakistan. – 1989. – 3 tamiz.
2. Abdigaliev B. Yasikovaja politika Respubliki Kasakistan // Sayasat. – 1996. – №5. – S. 31-32.
3. Abdigalie B. Memleketтик tildi damitu korin kasak yltin damity kori dep bilemin // Ajkin. – 2009. – 20 kantar.
4. Akbolat D.E. Memleketтик tildi damity salasindagi KR sayasati. k.diss. Kasakistan Respublikasi. – Almati. – 2009. – 132-b.
5. Kasakistan: kogam men memleketтин damui tyrali zhildik esep 2010 zhil // Almati, 2010. – 38-b.
6. Analitisheskii centr «Razumniye resheniya» Latinisaziya alvavita. Uzbekskij opit// <http://analitika.org/uzbekistan/uz-politics/606-20070519043222328.html>
7. Zakon Respubliki Uzbekistan «O gosudarstvennom yazike Respubliki Uzbekskistan.Tashkent. – 1989.
8. Kosmarskii A.A. Smisli latinizazii v Uzbekistane (konez XX – nachalo XXI veka) // Vestnik Evrasii. – M., 2003. – № 3(20). – S. 62-85.
9. Latin alipbinine koshy Turkiya, Azirbaijan, Ozbekstan elderinde kalaj zhyrgizildi? \ \ <http://www.abai.kz/content/latyn-elipbiine-koshu-t-rkiya-ezirbaizhan-ozbekstan-elderinde-kalai-zh-rgizildi>
10. Russkie v Aserbaidjane: bez problem, no s yazikom \ \ http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_6265000/6265714.stm